

(από την Πένυ Τσακανίκου, αρχαιολόγο)

“Στέκω ασάλευτη στην κεντρική αίθουσα του μουσείου. Απέκτησα πρόσωπο ξανά. Μου λείπει όμως εκείνη η πνοή που θα έδινε στο μεϊδιάμά μου ζωή. Είμαι το αγαπημένο έκθεμα των παιδιών και εκείνα είναι οι αγαπημένοι μου επισκέπτες. Με περιεργάζονται στην αρχή απο απόσταση, με απορία “μοιάζει σαν να είναι ζωντανή...” , με κοιτούν ίσια στα μάτια αναζητώντας μια υποψία κίνησης στις κόρες, μετά με αγγίζουν προσεχτικά -τα μαλλιά μου, το χιτώνα -, μου μιλούν ψιθυριστά, μου χαμογελούν σαν να με ακούν...Κι όταν οι φωνές τους πληθαίνουν γίνονται ένα γάργαρο μουρμουρητό σαν τα ορμητικά νερά του Ηριδανού. Με μια ανάσα δροσερή γυρίζω πίσω στη δική μου Αθήνα...

Οι ασφαλισμένοι δρόμοι, οι πυκνοχτισμένες πολυκατοικίες, τα μπαζωμένα ρέματα την έχουν καταπιεί. Το λαμπερό γαλάζιο του ουρανού και το φρέσκο πράσινο του αττικού τοπίου ξέφτισαν, παίρνοντας μια άχαρη γκριζα απόχρωση απο τη σκόνη και το νέφος. Ο Ιλισός και ο Κηφισός δεν δροσίζουν πια το λεκανοπέδιο όπως τότε. Μόνο ο Ηριδανός επιμένει να ρέει με το αρχαίο του κελάρισμα υπόγεια, όπου φανερώνεται ξανά στον Κεραμεικό, εκεί που με ανακάλυψαν οι αρχαιολόγοι πρόσφατα, σε ένα τοπίο αναλλοίωτο απο το χρόνο και ανέγγιχτο απο τις αστικές επεμβάσεις”.

Ο ποταμός πήρε το όνομα Ηριδανός γιατί περνούσε μέσα από τα "ηρία", δηλ. τους τάφους. Εξάλλου ήδη απο τα προϊστορικά χρόνια οι άνθρωποι έθαβαν τους νεκρούς στις όχθες του και στη γύρω περιοχή του Κεραμεικού. Γιος του Ωκεανού και της Τηθύος σύμφωνα με τη Θεογονία του Ησιόδου, είχε τις εκβολές του στον Ωκεανό, στο δυτικό άκρο της Ευρώπης, όπως μας πληροφορεί ο Ηρόδοτος. Ο μύθος λέει: “ όταν ο Δίας αναγκάστηκε να κεραυνοβολήσει το Φαέθωνα, γιό του θεού Ήλιου και της Κλυμένης, το άψυχο σώμα του έπεσε στον Ηριδανό. Οι κόρες του Ήλιου θρήνησαν τον θάνατο του αδελφού τους στις όχθες του ποταμού, όπου μεταμορφώθηκαν σε λεύκες. Τα δάκρυά τους καθώς έσταζαν από τα δέντρα γίνονταν κεχριμπάρι. Οι θεοί τις λυπήθηκαν και μαζί με τον Φαέθωνα τις ανέβασαν στον ουρανό, όπου έγιναν αστέρια”.

Σύμφωνα με τον Στράβωνα, οι πηγές του Ηριδανού ποταμού βρίσκονταν κοντά στους νότιους πρόποδες του Λυκαβηττού, απέναντι από τις πύλες του Διοχάρους, όπου βρίσκεται και η Πάνοπος κρήνη. Κατά την αρχαιότητα ο Ηριδανός και ο Ιλισός, όπως αναφέρει ο Πλάτων, περιέβαλαν την πόλη των Αθηνών και την οριοθετούσαν από βορρά και νότο, αποτελώντας βασικό άξονα ρυμοτομίας. Κατά τους προϊστορικούς χρόνους ο Ηριδανός έρρεε εκτός της κατοικημένης περιοχής. Καθώς όμως ο πληθυσμός αυξανόταν, η επέκταση του οικισμού προς το βορά και τη δύση καθορίστηκε από την παρουσία του ποταμού. Η ροή του ήταν συνεχής και αυξανόταν με τις μεγάλες βροχές. Καθώς μάλιστα δεχόταν νερά από την Ακρόπολη τον Άρειο Πάγο και την Πνύκα, συχνά άλλαζε κοίτη και πλημμύριζε με αποτέλεσμα η περιοχή του Κεραμεικού να βαλτώνει. Σε εκείνο το σημείο έρρεε ανεξέλεγκτα υποδεικνύοντας τη θέση των τάφων ανάλογα με τις αλλαγές στη ροή του. Η ανάγκη για την διευθέτηση της κοίτης του και την αποστράγγιση των νερών ήταν επιτακτική. Για πρώτη φορά το 478 π.Χ. με την κατασκευή του Θεμιστόκλειου τείχους, η κοίτη του ποταμού κτίστηκε. Ο Ηριδανός καλύφθηκε «ένθεν του τείχους», δηλαδή νοτίως της σημερινής οδού Βουλής. Η κοίτη οριοθετήθηκε από μεγάλους κροκαλοπαγείς λίθους, ενώ δύο μονοπάτια, βόρεια και νότια, όριζαν την οικοδομική γραμμή για τα κτίρια που άρχισαν να οικοδομούνται και από τις δύο πλευρές. Επιπλέον, γέφυρες διαμορφώθηκαν στα σημεία όπου ο ποταμός διασταυρωνόταν με τις μεγάλες οδικές αρτηρίες. Ο Ηριδανός έβγαινε από την πόλη από ειδικά διαμορφωμένο άνοιγμα στο τείχος, βόρεια της Ιεράς Πύλης και κυλούσε ανάμεσα στα ταφικά μνημεία, παράλληλα σχεδόν με την αρχαία Ιερά Οδό περίπου έως το ύψος της σημερινής οδού Πειραιώς. Έρρεε νότια ώσπου ενωνόταν με τον Ιλισό εκβάλλοντας τελικά στο Φαληρικό Δέλτα.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια περιορισμού του έλους που διαμορφωνόταν στην ευρύτερη περιοχή του Κεραμεικού, λόγω των υπερχειλίσεων του Ηριδανού, με τεχνητά μέσα ήδη από τον 4 αι. π.Χ., καθώς παράλληλα με την διευθέτηση της κοίτης του χτίστηκαν ειδικοί αγωγοί για τη συλλογή και την υπόγεια αποστράγγιση των στάσιμων νερών. Στόχος ήταν η πλήρης αποξήρανση του έλους προκειμένου να κατασκευαστούν στην περιοχή κεραμικά εργαστήρια. Πρόκειται για την πρώτη σημαντική παρέμβαση του ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον του Ηριδανού.

Καθώς ο Ηριδανός διαπερνούσε την πόλη των Αθηνών, άρχισε σταδιακά να δέχεται λύματα, με αποτέλεσμα να μετατραπεί σε βούρκο [\[1\]](#) - όπως εξάλλου έγινε και με τον Ιλισό πιο πρόσφατα στα τέλη του 19ου αιώνα-. Κατά τη ρωμαϊκή εποχή, στα χρόνια του αυτοκράτορα Αδριανού (117-138 μ.Χ.), καλύφθηκε με πλινθόκτιστο θόλο, επιχώθηκε και μετατράπηκε σε υπόνομο. Ο Πausanίας λέει ότι τα νερά του ήταν τόσο ακάθαρτα ώστε και αυτά ακόμη τα κοπάδια των ζώων που έβοσκαν στη περιοχή τα απέφευγαν ενώ ο Καλλίμαχος στο μη σωζόμενο σύγγραμμά του «Συναγωγή ποταμών» έγραφε

"Γελάν ούτως θαρρεί γράφων τάς τών Αθηναίων παρθένους αφύσεσθαι καθαρόν γένος Ηριδανοίο, ού καί τά βοσκήματ' απόσχοντ' άν"

. (Θ,α 19) δηλ. άξιος γέλιου είναι αυτός που έγραψε ότι οι κόρες των Αθηναίων αντλούσαν καθαρό νερό από τον Ηριδανό, τον οποίον ούτε τα ζώα που έβοσκαν εκεί δεν πλησίαζαν.

Ο εγκιβωτισμός της κοίτης και η κάλυψη τμήματος της πορείας του αποτέλεσε ένα υδραυλικό έργο πρωτοποριακό για την εποχή του, καθόλου όμως οικολογικό, αφού ήδη απο τα ρωμαϊκά χρόνια ο Ηριδανός άρχισε να αφανίζεται απο το αττικό τοπίο. Δεν είναι καθόλου τυχαίο οτι οι αττικογράφοι δεν τον αναφέρουν συχνά διότι ήταν ήδη καλυμμένος από την αρχαιότητα κι έτσι σταδιακά η ύπαρξή του λησμονήθηκε. Η θέση του υπήρξε θέμα συζήτησης για αιώνες: *«Μάτην εζήτησα παρά των ημετέρων αρχαιολόγων να μοι υποδείξωσι πού έρρεε το προσφιλές εις τας Αθηναίας παρθένους πολύ και καλόν ύδωρ του Ηριδανού»* , εξιστορούσε ο Εμμανουήλ Ροΐδης, το 19ο αι.

Η πορεία του πρόσφατα αποκαλύφθηκε και διασαφηνίστηκε χάρη στις ανασκαφές που διενεργήθηκαν στο πλαίσιο των έργων του μετρό. Σε αρκετά σημεία των σταθμών διατηρούνται, υπόγεια, ορατές οι ενδείξεις της ύπαρξής του. Σήμερα ο Ηριδανός, είναι ορατός μόνο στον αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού, όπου συντηρεί ένα μοναδικό οικοσύστημα για το ιστορικό κέντρο της Αθήνας. Εκεί, και σε μήκος μερικών εκατοντάδων μέτρων, ο ποταμός βοηθάει στην ανάπτυξη σήμερα φτωχής χλωρίδας (υδροχαρές νεροκάλαμο (*Phragmites australis*) και το ξενικό είδος το *Canna edulis*), ενώ μέσα στο νερό υπάρχει το μικρό ψάρι κουνουπόψαρο (*Gambusia affinis*) και πρασινόφρυνοι (είδος βατράχου). Στη γύρω περιοχή υπάρχουν χελώνες και σαύρες, αλλά και θηλαστικά όπως σκαντζόχοιροι και νανονυχτερίδες, ενώ από τα πουλιά έχουν παρατηρηθεί δεκοχτούρες, σταχτάρες, χελιδόνια, σπιτοχελιδόνα, κότσυφες, ωχροστριτισίδες, μαυροτσιροβάκοι, μυγοχάφτες, καρακάξες και σπουργίτες. *«Ο κύρης μου ο Λασπάς μ' ανάστησε, σαν μ' ερωτολαχτάρα έσμιξε με τη Νερορήγισσα στου Ηριδανού τις όχθες...»* (Βατραχομουμαχία, στίχ. 19-20, Μεταφρ. Ν. Κοτσελίδης)

[\[2\]](#)

.

“Όλα αλλάζουν γρήγορα στη δική σας εποχή... πριν προλάβεις να τα δεις καλά- καλά και να τα καταλάβεις. Αλλιώς τον μετράτε το χρόνο εσείς...κι εκείνος θαρρείς πιο γρήγορα κυλά...σαν ποταμός...κι όλα τα παρασέρνει με ορμή... μνήμες και θύμησες αναδεύει με χρώματα και μυρωδιές και ήχους γάργαρους, μέχρι που χύνεται στο πέλαγος και γίνονται όλα ανάμνηση...”

[1] . Στράβωνας, ΙΧ,397

[2] . “ Βατραχομομαχία”, ονομάζεται το μικρό εύθυμο αρχαίο ελληνικό έπος αγνώστου συγγραφέα, που σώθηκε μέχρι τις μέρες μας και αφηγείται μια διαμάχη μεταξύ των βατράχων ενός έλους και των ποντικών της περιοχής.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ammerman, A.J., 1996. The Eridanos valley and the Athenian Agora, στο *American Journal of Archaeology* 100, 699-715.

Lang, M., 1968. Waterworks in the Athenian Agora, ASCSA, Princeton.

Παρλαμά, Λ., Σταμπολίδης, Ν. (επιμ.), 2000. *Η Πόλη κάτω από την Πόλη. Ευρήματα από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών*. Αθήνα.

Λεκάκης Στέλιος, 2007. Διαδρομή: “Ακολουθώντας” τον Ηριδανό, *MONUMENTA*, τ. 2.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟΙ ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

<http://eridanos-river.blogspot.com/2008/09/blog-post.html>

<http://www.ametro.gr/page/default.asp?id=2375&la=1>

<http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=3&ArticleID=159&CategoryID=7&p;lang=gr>